

Aynur Baba qızı Niftalyeva, Mətanət Xıdır qızı Əliyeva⁸⁵
ŞİMALİ GERMAN (SKANDİNAV) DİLLƏRİNİN MÜASİR ALMAN DİLİNƏ TƏSİRİ

Dilçilik elmi böyük tarixi olan elmlərdən biridir və ən qədim zamanlardan bugünümüzdə qədər uzunmüddətli inkişaf yolu keçmişdir. Dil mürəkkəb, çoxcəhətli ictimai hadisə olub və insanlar arasında ünsiyyət vasitəsidir. Əlbəttə ki, dil öz varlığını hər şeydən əvvəl nitqdə təzahür etdirir. Yəni, dilin ayrı-ayrı vahidlərindən nitq prosesində istifadə olunur. Bu səbəbdən də, bu elmdə dilin xüsusiyyətləri ilə yanaşı, nitq və nitq prosesləri də tədqiqatçıların diqqətini cəlb edir. Dilşünaslar yüzlərlə dil ailələrini araşdırıb aşkar etmişlər. Bu dil ailələrini, qruplara və alt qruplara yəni, qollara bölmək olar. Genetik əlaqələrinə və köklərinə görə əsas dil ailələri: **1) Hind - Avropa dilləri - Avropa qolu; 2) Hami – Sami dilləri - Sami dilləri, misir dilləri, liviya və Bərbər dilləri; 3) Çin-Tibet dilləri; 4) Bantu dilləri; 5) Qafqaz dilləri; 6) Ural-Altay dilləri – Ural dilləri və altay dilləridir.**

Hind-Avropa dil ailəsinin avropa qolu, beş qrupdan ibarətdir: **I. German qrupu – ingilis, alman, holland, afrikaans, isveç, norveç, dan, island və idiş dilləri; II. Roman qrupu - fransız, ispan, italyan, portuqal, rumin, katalon, provansol və səfard dilləri; III. Slavyan qrupu – rus, ukrayna, belorus, serb, xorvat, bosniya, bolqar, makedon, sloven, slovak və çex dilləri; IV. Baltik qrupu – pruss(ölü dil), litva və latış dilləri; V. Kelt qrupu – breton, qall, irland, şotland, kernevek, vall və men dilləri; VI. Yunan qrupu; VII. Alban qrupu (6, 1).**

German dilləri “Hind-Avropa” dilləri ailəsi arealının qohum dilləri qrupudur. Qədim german yazılı abidələrinin öyrənilməsi, skandinav dillərini 3 yarımqrupa bölür: şimal qrupuna-norveç, isveç, island, danimarka, farer; cənub qrupuna- ingilis, alman, niderland, lüksemburq, afrikaans, friz; şərq qrupuna isə ölü qot, burqund, hepud, herul - dilləri daxildir (1, 3).

Arxeoloji məlumatlar təsdiq edir ki, Hind-Avropa tayfaları Avropanın şimalında b.e.ə 3000-2500 il əvvəl yaşamışlar. Qədim Germanlar haqqında ilkin məlumatlara yunan və roma müəlliflərinin əsərlərində rast gəlinir. Skandinavlar haqqında ilkin məlumatı b.e.ə IV əsrin ortalarında yaşamış Massilidən (Marseldən) olan tacir Pifem vermişdir (1, 22). Skandinaviya haqqında daha dolğun və ən qədim məlumatları təqribən bizim eranın 55-120-ci illərində yaşamış Korneli Tasit “Almaniya” adlı əsərində germanların adət ənənələri, “Tarixlər” və “Annalar” adlı əsərində isə o, roma german münafiqələrini ətraflı şəkildə təsvir etmişdir (1, 25).

Yazı dilin mövcud olması haqqında ən etibarlı mənbədir. Germanların (skandinav) ən qədim yazı şəkili *run* yazısı idi. K.Tasit “Almaniya” adlı əsərində yazırdı ki, germanlar fəla böyük əhəmiyyət verirdi (1, 42). Və bu əlifba o zamanlar dini məqsədlər üçün istifadə edilirdi. Bu ilk skandinaviya əlifbası olan run yazısı hərfli idi. *Run* sirr deməkdir, *rune* sirr, gizli, hikmət və müasir alman dilində *raunen* feili sirlə, pıçıldamaq, pıç-pıç danışmaq deməkdir. Germanların “yaşlı runlar” adlanan bu əlifbada 24 hərf var. Birinci 6 hərf “futark” (fubark) adlanırdı. Run əlifbasındakı həflər aşağıdakılardır:

F u p a r k g w h n i j e R s t b e m l ŋ d o (1, 43)

Norveç, isveç, danimarka (dan), island və farer dillərinin ən qədim variantı qədim german (skandinav) dilidir. Farer dili, danimarkaya məxsus olan Farer adalarında yayılmışdır. Farer dilini digər inkişaf etməyən dillərlə müqayisə etsək, görərik ki, bu dil avropada ölü dilə çevrilmə təhlükəsi olmayan dillərdən biridir. Çünki bu dildə danışılan yerlərin əksəriyyətində, həmin dildə yazılan ədəbiyyatlardan və eyni zamanda radio və televiziya proqramlarından istifadə olunur. Qədim german dilləri qrupuna daxil olan dillərdən biri də Island dilidir. Bu dil də ciddi dəyişikliklərə məruz qalmamışdır. Səbəbi isə İslandiyanın mərkəzinin Avropadan kənarda yerləşməsidir. Norveç, İsveç, Farer adalarında və Qrenlandiya da qərb skandinavcası istifadə olunurdu. Zaman keçdikcə, bu dillər XIV əsrdə digər dillərdən ayrılmağa başlamış və nəticədə müasir island və farer dilləri yaranmışdır. Ümumiyyətlə, norveç dilinin digər qonşu dillərlə müqayisə edib, həmin dilin təsirindən çıxarmaq istəyən şəxslərdən biri 22 yaşlı İvar Aasendir adlı şəxs olub. O, bu məqsədlə ölkənin fərqli yerlərini gəzərək, dialektləri və ləhcələri araşdırıb öyrənməyə başlamışdır. Bu sahədə island dilinin inkişaf yolunu özünə nümunə götürmüşdü. 1848-1873-cü illər arasında öyrəndiyi ləhcələri və dialektləri çap etdirdi və bunu Landsmol adlandırdı. Bəziləri isə norveç dilinin dan dilindən fərqli olmadığını düşünürdülər və onlar bu iki dilə ortaq dil deməyə başladılar. Sonralar isə Riksmol Bukmol kimi, Landsmol isə Nyunorsk kimi tanınmağa başladı.(3, 1) Hər bir danışılan dilin özünün xüsusi əlifbası və eyni zamanda qrammatik quruluşu olur. Qrammatika iki tərkib hissədən morfolojiya və sintaksisdən ibarətdir. Dilin əsası onun fonetikasındadır. Dilin fonetikasını bilməklə həmin dildə olan sözləri nitq prosesində doğru tələffüz edirik. Müasir alman dili öz növbəsində “Qədim yüksək alman dili”, “Orta yüksək alman dili”, “Erkən yeni yüksək alman dili”, “Yeni yüksək alman dili” və “Son yeni yüksək alman dili” olmaqla dövrlərə bölünüb. Hər dövrdə də sözlər müəyyən səs dəyişmələrinə məruz qalıb. Bu dəyişmələr əsas samit və sait dəyişmələrində özünü göstərir və ümumi qədim german dilləri ilə müqayisə etsək əsas fərqlilikləri görərik. Dəyişikliklər ilk növbədə aşağı alman dilinin ilkin mərhələsi olan, köhnə ingilis dilini və qonşu köhnə sakson dili ilə müqayisə edə bilərik: **1. Aşağı alman dilində “apful”, müasir alman dilində “Apfel”- aşağı saksoniya dilində “appul”, qədim ingilis dilində “æppel”, müasir ingilis dilində “apple”(alma); 2. Aşağı alman dilində “skif” müasir alman dilində “Schiff”- aşağı saksoniya dilində “skip”, qədim ingilis dilində “scip”, müasir ingilis dilində “ship”- (gəmi); 3. Aşağı alman dilində “sitzen”, müasir alman dilində “sitzen”- aşağı saksoniya dilində “sittian”, aşağı ingilis dili “sittan”, müasir ingilis dilində “to sit”- (oturmaq əyləşmək); 4. Aşağı alman dilində “wazzar”, müasir alman dilində “Wasser” – aşağı saksoniya dilində “watar”, aşağı ingilis dilində “wæter”, müasir ingilis dilində “water” - (su); (2, 12)**

⁸⁵ BDU

Müasir alman dilində baş verən bu cür dəyişiklikləri, qədim skandinav dilləri ilə müqayisə edə bilərik. Həmin dillərdə olan isim, say, əvəzlilik, feillər və cümlə quruluşundakı oxşar və fərqli cəhətlər olduqca çoxdur. Və bu dillər müasir alman dili ilə yanaşı, hal hazırda müstəqil şəkildə istifadə olunan şimali skandinav dillərinə də təsir etmişdir. Hind-Avropa dil ailələrinə daxil olan dillərdə hərf və səs tərkibi eyni deyil. Bu dillərdə Səslər daha çoxluq təşkil edir. Belə ki, hərf birləşmələri fərqli səslər yaradır. Bir dilin əlifbasında mövcud olan hərf, digər dillərdə yalnız səslərdə iştirak edir. “Norveç dilində olan bəzi hərlərdə diakratic işarələr görmək mümkündür: é, è, ê, ó, ò, ô və ô. Nyunorskda ì, ù və ÿ işarələrini də tez-tez görmək mümkündür. Bu işarələr çox vaxt dildəki omonimləri fərqləndirmək üçün göstərilir. Məsələn: for (üçün), för (getdi), för (qırıq) və fôr (yem)” (3, 1). Qədim skandinav dili olan norveç dilinin və onun digər variantlarını german dilləri və müasir alman və ingilis dili ilə müqayisə etmək olar. Məsələn “*Mən norveçdən gəlirəm.*” Sözüni digər dillər ilə müqayisəsi aşağıdakı kimidir: Dan dili, Riksmol və Bukmol dillərində - “*Jeg kommer fra Norg.*”; Nyunorsk və Hoqnorsk - *Eg kjem frå Noreg.*”; İsland dili- “*Ég kem frá Noregi.*”; Færeri dili- “*Eg eri úr Noregi/Norra.*”; İsveç dili- “*Jag kommer från Norge.*”; Qədim İngilis dili- “*Ich cume fram Norwegen.*”; Alman dili- “*Ich komme aus Norwegen.*”; (3, 2) Müasir ingilis dili- “*I come from Norway.*”- Cümlələrdən də aydın olur ki, bu dillərdə cümlə quruluşu eynidir, lakin sözlər ayrı - ayrılıqda səs və hərf dəyişikliklərinə məruz qalıb. Bu cür səs dəyişmələri müasir alman dilində hələdə var. Belə dəyişmələrə *ablaut* və ya *apofoniya hadisəsi* deyilir. Ablaut səsləri morfoloji cəhətdən (kökdən sait foneminin dəyişməsi) eyni köklü sözlərdə və ya bir sözün müxtəlif formalarında səs dəyişməsi ilə şərtlənir (4, 1). Məsələn: alman dilində *binden-band-gebunden* (bağlamaq, sarımaq) və yaxud da daxili fleksiya kimi çıxış edir, yəni, saitlər yerini dəyişir məsələn ingilis dilində *sing-sang-sung* (oxumaq).

Norveç dilində bir neçə feillərin, digər german dilləri və müasir alman və ingilis dilləri ilə müqayisəsi aşağıdakı kimidir: **1.** Norveçə “*begynne*”; müasir almanca “*beginnen*” və müasir ingiliscə “*begin*” (başlamaq); **2.** Norveç və dan dilində “*drikke*”; müasir alman dilində “*trinken*”; müasir ingilis dilində “*drink*” (içmək); **3.** Norveç, dan və isveç dillərində “*se*”; müasir alman dilində “*sehen*”; müasir ingilis dilində “*see*” (görmək); **4.** Norveç və dan dilində “*smile*”; müasir alman dilində “*lächeln*”; müasir ingilis dilində “*smile*” (gülümsəmək); **5.** Norveç və dan dilində “*takke*”; müasir alman dilində “*danken*”; müasir ingilis dilində “*to thank*” (təşəkkür etmək); **6.** Norveç və dan (danimarka) dilində “*bære*”; müasir almanca “*tragen*”; müasir ingiliscə “*carry*” (daşımaq aparmaq); **7.** Norveç və dan dilində “*dø*”; isveçə “*dö*”; müasir alman dilində “*sterben*”; müasir ingilis dilində “*die*” (ölmək); 1-dən 5-ə qədər müqayisə olunmuş feillərdə qədim german dillərinin müasir alman, o cümlədən, ingilis dilindəki sözlərin həm orfoqrafik həm də orfoepik normasında təsirini görürük.

Qədim german dillərində işlənən sayların müasir alman və ingilis dili ilə müqayisəsi:

1. Norveç və dan dilində “*fire*”; isveçə “*fyra*”; islandca “*ffórir*”; müasir alman dilində “*vier*”; müasir ingilis dilində “*four*” (dörd);
2. Norveç və isveç dilində “*fforten*”; isveçə “*fforton*”; islandca “*ffórtán*”; müasir alman dilində “*vierzehn*”; müasir ingilis dilində “*fourteen*” (on dörd);
3. Norveçə “*fórti*”; müasir norveç dilində “*fórti*”; dan dilində “*fyrre*”; isveçə “*fyrty*”; müasir alman dilində “*vierzig*”; müasir ingilis dilində “*fourty*” (qırx);
4. Norveç, dan və isveç dilində “*fem*”; müasir island dilində “*fimm*”; müasir alman dilində “*fünf*”; müasir ingilis dilində “*five*” (beş);
5. Norveç və dan dilində “*femten*”; isveçə “*femton*”; müasir alman dilində “*fünfzehn*”; müasir ingilis dilində “*fifteen*” (on beş);

6. Norveçə “*femti*”; isveçə “*femtio*”; müasir alman dilində “*fünfzehn*”; müasir ingilis dilində “*fifty*” (əlli); Müqayisə olunmuş saylardan da məlum olur ki, saylar zaman keçdikcə səs və hərf dəyişmələrinə məruz qalsa da oxşarlığı çoxdur. Belə ki, müasir alman dili ilə müqayisədə daha çox fərq var. Çünki alman dilində “on üç” (*dreizehn*) rəqəmindən “on doqquz” (*neunzehn*) rəqəminə qədər tək rəqəmin sonuna “-zehn”, “iyirmi” (*zwanzig*) rəqəmindən “doxsan” (*neunzig*) rəqəminə qədər isə rəqəm sonluğuna “-zig” əlavə edilir. Lakin ingilis dilində də bu qayda tətbiq edilir amma ingilis dilindəki qayda qədim german dilində olan saylarla daha çox oxşardır. İngilis dilində də “on üç” (*thirteen*) rəqəmindən “on doqquz” (*nineteen*) rəqəminə qədər tək rəqəmin sonuna “-teen”, “iyirmi” (*twenty*) rəqəmindən “doxsana” (*ninety*) rəqəminə qədər isə rəqəm sonuna “-ty” artırılır. Yəni, qədim german dillərdə sayların sonuna əlavə edilən “-ten” və “-tio” da “-teen” və “-ty” ilə oxşardır. Nəticədə, diqqət etsək say sistemində müasir ingilis dilinin alman dilinə nisbətən qədim german dilləri ilə daha çox oxşarlığın olduğunu görürük.

Qədim german dilində işlənən sifət və zərflər də müasir alman dilinə, həmçinin müasir ingilis dilinə də təsir edib: **1.** Norveç, isveç və dan dilində “*blā*”; müasir alman dilində “*blau*”; müasir ingilis dilində “*blue*” (mavi göy); **2.** Norveç, isveç və dan dilində “*brun*”; müasir alman dilində “*braun*”; müasir ingilis dilində “*brown*” (qəhvəyi); **3.** Norveç və dan dilində “*lang*”; müasir alman dilində “*lang*”; müasir ingilis dilində “*long*” (uzun); **4.** Norveç, dan və isveç dilində “*ny*”; müasir alman dilində “*neu*”; müasir ingilis dilində “*new*” (yeni); **5.** Norveç və dan dilində “*rød*”; müasir alman dilində “*rot*”; müasir ingilis dilində “*red*” (qırmızı); **6.** norveç, dan və isveç dilində “*ung*”; müasir alman dilində “*jung*”; müasir ingilis dilində “*young*” (cavan gənc); **7.** Norveç və dan dilində “*sammen*”; müasir alman dilində “*zusammen*”; müasir ingilis dilində “*together*” (birgə birlikdə); Sifət və zərflərdə olan dəyişikliklər əsasən sait və samit səslərində müşahidə olunur. Hətta, elə sifət və zərf vardır ki, bugünkü alman və ingilis dili ilə həm hərf, həm də səs baxımından eynilik təşkil edir.

Qədim german dilində istifadə olunan isimlərin müasir alman və ingilis dili ilə müqayisəsi: **1.** Norveç, dan və isveç dilində “*apotek*”; müasir alman dilində “*Die Apotheke*”; müasir ingilis dilində “*chemist*” (aptek); **2.** Norveç və isveç dilində “*aprikos*”; müasir alman dilində “*Die Aprikose*”; müasir ingilis dilində “*apricot*” (ərik); **3.** Norveç, isveç və dan dilində “*arm*”; müasir alman dilində “*Der Arm*”; müasir ingilis dilində “*arm*” (qol); **4.** Norveç və dan dilində “*bjørn*”; müasir alman dilində “*Der Bär*”; müasir ingilis dilində “*bear*” (ayı); **5.** Norveç və dan dilində “*brød*”; müasir alman dilində “*Das Brot*”; müasir ingilis dilində “*bread*” (çörək); **6.** Norveç, isveç və dan dilində “*dag*”; müasir alman dilində “*Der Tag*”; müasir ingilis dilində “*day*” (gün); **7.** Norveç və dan dilində “*dør*”; müasir alman dilində “*Die Tür*”; müasir ingilis dilində “*door*” (qapı); **8.** Norveç, isveç və dan dilində “*elefant*”; müasir alman dilində “*Der Elefant*”; müasir ingilis dilində “*elephant*” (fil); **9.** Norveç, isveç və dan dilində “*fader*”; müasir alman dilində “*Der Vater*”; müasir ingilis dilində “*father*” (ata); **10.** Norveç, isveç və dan dilində “*nummer*”; müasir alman dilində “*Die Nummer*”; müasir ingilis dilində “*number*” (nömrə);

Qədim skandinav dilinin lüğət tərkibində olan bənzərliklər daha çox özünü isimlərdə göstərir. Nümunələrdən də aydın olur ki, o zamanlar istifadə olunan isimlər öz təsirini müasir dövrdə də qoruyub saxlayır. Belə ki, bəzi sözlər ilkin vaxtlarda necə mövcud olubsa indi də elə istifadə olunur. Lakin unutmayaq ki, mühüm fərqlərdə diqqətdən qaçmır. Bu fərqlər özünü hərf birləşmələri və diftonqlar da göstərir. Diftonqlara nümunə kimi qədim norveç və isveç dilində “*bjørn*” (ayı) sözünün ingilis dilindəki qarşılığı olan “*bear* [bɛə]” sözüdür. Sözdə olan [ea] diftonqdur. Digər fərq isə hərf birləşmələri nəticəsində yaranan səslərdir, qədim norveç, isveç və dan dilində “*elefant*” (fil) sözünün müasir ingilis dilində qarşılığı olan “*elephant* [ˈɛlɪfənt]” sözündəki [ph] hərf birləşməsi [f] səsidir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Əliyeva Nərmin Əbülfəz qızı. “German filologiyasına giriş” kursundan mühazirə mətnləri. Bakı, Nurlan, 2009, 108 səh.
2. Jörg Riecke. Geschichte der deutschen Sprache. Eine Einführung.
3. <http://az.m.wikioedia.org> - Norveç dili wikipediya.
4. <https://az.wikipedia.org/wiki/Ablaut>.
5. https://az.m.wiktionary.org/wiki/Kateqoriya:Norveç_dili.
6. http://az.m.wikioedia.org/wiki/Dillərin_genetik_təsnifatı.

Açar sözlər: dilçilik, yazı, german dilləri, dil tədqiqatçıları, nitq prosesi, dil tarixi və müqayisəsi

Ключевые слова: лингвистика, письменность, германские языки, языковеды, речевой процесс, сравнительно-историческое исследование языков

Key words: linguistics, writing, the Germanic languages, linguists, speech process, comparative- historical study of languages

ŞİMALİ GERMAN (skandinav) DİLLƏRİNİN MÜASİR ALMAN DİLİNƏ TƏSİRİ

Xülasə

Bu məqalədə şimali german dillərini genetik əlaqələrinə və köklərinə görə müəyyən dərəcədə araşdırıb işıqlandıрмаğa çalışdıq. Skandinavlar haqqında ilkin məlumat vermiş müəlliflər və əsərlər, eyni zamanda, bu dillərin ilk əlifbası və yazı üslubu qısa şəkildə burada əks olunub. Məqalədə german dillərinin inkişaf mərhələsində müasir alman dilinin lüğət tərkibindəki sözlərə və qrammatikasına təsiri müqayisəli şəkildə linqivistik təhlil edilib. Söz və cümlələrdəki müqayisə, alman dili ilə eyni ailədən olan müasir ingilis dili ilə paralel şəkildə aparılıb. Bununla yanaşı artıq müstəqil şəkildə istifadə olunan skandinav dillərindən də bəhs olunmuşdu. Bəzi sözlərin bugünümüzdə də eyni mənada istifadə olunması qeyd edilmişdir.

Влияние северогерманских (скандинавских) языков на современный немецкий язык

Резюме

В статье предпринимается попытка исследования генетических связей и корней северогерманских (скандинавских) языков. Дается краткий обзор научных трудов учёных, содержащих первые сведения о скандинавах, а также о первом алфавите и письменности этих языков. На основе конкретных фактов и примеров прослеживается влияние германских языков в период их развития на словарный состав и грамматику немецкого языка. Сравнительный лингвистический анализ слов и предложений немецкого языка проводится параллельно с современным английским языком, входящим в ту же языковую семью. Вместе с тем рассматриваются и скандинавские языки, используемые в самостоятельной форме. Отмечается употребление некоторых слов с одинаковой семантикой в настоящее время.

Influence of the North Germanic (Scandinavian) languages on the modern German language

Summary

The article attempts to study the genetic relationships and roots of the North Germanic (Scandinavian) languages. A brief overview of the researchers' scientific works containing the first information about the Scandinavians, as well as about the first alphabet and writing of their languages is given. Based on the specific facts and examples, the influence of the Germanic languages during the period of their development on the vocabulary and grammar of the German language is traced. The comparative linguistic analysis of words and sentences in the German language is carried out in parallel with the modern English language which is a part of the same language family. At the same time, the Scandinavian languages used in an independent form are also considered. The use of some words with the same semantics at present is also noted.

RƏYÇİ: dos.S.Abbasova